

ЦРКВЕНЕ СТУДИЈЕ

ЦЕНТАР ЗА ЦРКВЕНЕ СТУДИЈЕ
НИШ, 2024

**Издавање ове публикације подржало је
Министарство културе и информисања Републике Србије**

CHURCH STUDIES

Year **XXI**

Number **21**

The Centre of Church Studies
International Center for Orthodox Studies
Niš, 2024

Godina **XXI**

Broj **21**

Центар за црквене студије
Међународни центар за православне студије
Ниш, 2024

CRKVENE STUDIJE / CHURCH STUDIES

ISSN 1820-2446

eISSN 2738-1633

Издавачи

Центар за црквене студије, Ниш
Међународни центар за православне студије, Ниш

Редакција:

академик Анатолиј Турилов (Москва), **др Жан Клод Ларше** (Стразбур)
академик Витомир Митевски (Скопље), **др Иван Христов** (Софија),
др Александар Наумов (Венеција), **др Бранислав Тодић** (Београд),
др Борис Брајовић (Никшић), **др Слађана Ристић Горгиев** (Ниш),
др Владимир Цветковић (Ниш), **др Синиша Мишић** (Београд),
др Бранко Горгиев (Ниш), **др Панос Софоулис** (Атина),
др Изабела Лис Вјелгош (Познањ), **др Владимир Алексић** (Ниш),
др Борис Стојковски (Нови Сад), **др Мажана Кучинска** (Познањ),
др Василиос Кукусас (Солун), **др Јанис Какридис** (Берн), **др Дионисиј Шленов** (Москва),
др Валентина Гулевска (Битољ), **др Виктор Савић** (Београд), **др Сергеј Темчин** (Вилнус),
др Ивица Живовић (Ниш), **др Јелена Стошић** (Ниш), **др Кристина Митић** (Ниш), секретар,
др Ангелики Деликари (Солун), међународни секретар

Уредник

Др Драгиша Бојовић (Ниш)

Адресе

Центар за црквене студије
18000 Ниш, Обреновићева бр. 20
телефон: 063 847 84 99, e-mail: crkvene.studije.nis@gmail.com

Међународни центар за православне студије
18000 Ниш, Обреновићева бр. 20

Графичко решење назива часописа
Светозар Пајић Дијак

Илустрација на корици
Заставица у дечанском Четворојеванђељу (последња четвртина XIV века, бр. 6)

Штампа: ПУНТА, Ниш

Тираж: 100 примерака

Излази једном годишње

Електронско издање: www.crkvenestudije-churchstudies.com

САДРЖАЈ

I

Ненад Божовић <i>Старозаветне основе поста у православној цркви</i>	15
Nenad Božović <i>Old testament foundations of fasting in the orthodox church</i>	31

Владан Таталовић „Са десне стране силе“ (мк 14, 62): <i>Израз син човечију (ο υιος του ανθρωπου) у Еванђељу по Марку</i>	33
Vladan Tatalović <i>‘At the right hand of the power’ (mk 14, 62): The expression son of man (ο υιος του ανθρωπου) In the gospel of Mark</i>	51

Јелена Фемић Касапис, Здравко Јовановић „Усиновљење“ (υιοθεσία) извори, контекст и импликације Павлове сотериолошке метафоре	53
Jelena Femić Kasapis, Zdravko Jovanović <i>“Adoption” (υιοθεσία) sources, context and implications of Paul’s soteriological metaphor</i>	65

Dimitrije M. Stanojevic <i>Reconsidering the methods of cognitive environment criticism in biblical studies</i>	67
Димитрије Станојевић <i>Преиспитивање метода критике разумевања окружења у библијским студијама</i>	79

II

Anastasios I. Kantaras <i>Die byzantinischen kreuzförmigen enkolpien mit eingeschnittenen epigrammen über das kreuz und die kreuzigung christi als fortsetzung der amulette der spätantike</i>	83
A. I. Kantaras <i>The cruciform byzantine encolpia with engraved epigrams for the cross and the crucifixion of christ as a continuation of the amulets of late antiquity</i>	112

Christos Terezis <i>Biblical and philosophical foundations of the byzantine cosmology</i>	113
Христос Терезис <i>Библијско-филозофске основе византијске космологије</i>	120

III

Александар Р. Јевтић <i>Богословско схватање улоге ума у обожењу човека</i>	123
Aleksandar R. Jevtić <i>Theological understanding of the role of the mind in the deification of man</i>	134

Горан Ружић	
<i>Метафизички значај сећања на црквене мирисе</i>	135
Goran Ružić	
<i>The metaphysical importance of the memory of smells used in church</i>	143
Билјана Радовановић	
<i>Однос Декартових и хришћанских медитација</i>	145
Biljana Radovanović	
<i>The relationship between Descartes' and christian meditations</i>	156
Ромило Александар Кнежевић	
<i>The mystery of human person according to Nikolai Berdyaev and C.G. Jung</i>	157
РОМИЛО АЛЕКСАНДАР КНЕЖЕВИЋ	
<i>Тајна људске личности по Николају Берђајеву и К. Г. Јунгу</i>	177
Драган Каран	
<i>Пастирске рефлексије богословља Митрополита пергамског Јована Зизијуласа</i>	179
Dragan Karan	
<i>Pastoral reflection of the theology of John Zizioulas the Metropolitan of Pergamon</i>	191
Немања С. Мрђеновић	
<i>Убиство које се није десило</i>	
<i>Да ли је медицина одговорила на нека биоетичка питања из Требника</i>	193
Nemanja S. Mrdjenović	
<i>A murder that never happened</i>	
<i>Has medical science answered certain bio-ethical questions from The Book of Needs</i>	206
Срђан Симић	
<i>Духовни извори Курана</i>	207
Srđan Simić	
<i>Spiritual Sources of Koran</i>	214
Синиша Симић	
<i>Ал-Киндијева природна теологија</i>	215
Siniša Simić	
<i>Al-Kindi's natural theology</i>	222
Samir Ljajić	
<i>Verska ubeđenja i organizaciona kultura</i>	223
Samir Ljajić	
<i>Religious beliefs and organizational culture</i>	237

IV

Марија Копривица	
<i>„Црквени војници“ у средњовековној Србији</i>	241
Marija Koprivica	
<i>Church soldiers in medieval Serbia</i>	255

Милан Денчић <i>Српске земље у житијима Светог Симеона и Светог Саве</i>	257
Milan Denčić <i>The serbian lands in the lives of Saint Simeon and Saint Sava</i>	276
Дејан Дошлић „Изданци светог коријена“. <i>Питање династичког легитимитета у средњовековној Босни</i>	279
Dejan Došlić „The descendents of the holy root“. <i>The question of dynastic legitimacy in medieval Bosnia</i>	295
Даринка Трбојевић <i>Манастир Раваница у култним списима о Светом кнезу Лазару</i>	297
Darinka Trbojević <i>Monastery Ravanica in cultic writings about Saint prince Lazar</i>	311
Παντελεΐμων Χαμπίδης <i>Το διεθνές συνέδριο των παλαιοκαθολικών στη λουκερνη (1892)</i> <i>και η προσληψη του απο τους έλληνες θεολογους.</i>	313
Пантелејмон Хабидис <i>Међународна конференција старокатолика (1892)</i> <i>у Луцерну и њена рецепција у грчких богослова</i>	321
Радован Радић <i>Η επιδραση του ε' τομου του συνταγματος των καθηγητων ραλλη και ποτλη στη</i> <i>διαμορφωση της θεωριας περι του αυτοκεφαλου της μητροπολεωσ μαυροβουνιου</i>	323
Radovan Radic <i>The influence of professor Rali and potli syntagma Volume V on education theories</i> <i>about the autocephaly of the metropolis of Montenegro</i>	333
Бранко Шапоњић <i>СПЦ и Арнаути на Косову и Метохији за време Другог светског рата</i>	335
Branko Šaponjić <i>Serbian orthodox church and Albanians</i> <i>on Kosovo and Metohija during the World war II</i>	344
Немања Д. Андријашевић <i>Проф. др Ђоко Слијерчевић о македонском националном и верском питању</i>	345
Nemanja Andrijašević <i>Professor Djoko Slijerčević on the macedonian national and church question</i>	364
Бобан Стојковић <i>Игуманија Параскева Симеуновић – сведок страдања</i> <i>и васкрсења манастира Девича у 20. веку</i>	365
Boban Stojković <i>Abbess Paraskeva Simeunović - a witness to the suffering</i> <i>and resurrection of the Dević monastery in the 20th century</i>	375

Милош Мишковић <i>Допринос Епископа Лаврентија у превазилажењу раскола у Српској православној цркви у Сједињеним Америчким Државама</i>	377
Miloš Mišković <i>Contribution of Bishop Lavrentije on overcoming the schism in the Serbian orthodox church in the USA</i>	397

Снежана М. Божанић <i>Поводом шездесет година од смрти Архимандрита Стефана Илкића – прилог биографији</i>	399
Snežana M. Božanić <i>On the 60th anniversary of the death of Archimandrite Stefan Ilkić – a contribution to the biography</i>	418

Илинка Мушикић Поповић, Алекса Поповић <i>Сећање на мати Макарију и њен допринос очувању и неговању једног од драгуља Косова и Метохије – манастира Соколице</i>	419
Pinka Mušikić Popović, Aleksa Popović <i>Memory of mother Macaria and her contribution to the salvation and care of one of the jewels of Kosovo and Metohia – Sokolica monastery</i>	429

V

Зоран Деврња <i>Универсализам универзалне Декларације о људским правима – богословска перспектива – Поводом седамдесет пет година од усвајања документа</i>	433
Zoran Devrnja <i>Universality of the universal Declaration of human rights – a theological perspective – Regarding seventy five years since the adoption of the document</i>	448

Александар Васиљевић <i>Међународно-правни аспекти слободе вероисповести: рецепција, изазови и заштита у српском правном поретку</i>	449
Aleksandar Vasiljević <i>International legal aspects of freedom of religion: reception, challenges and protection in the serbian legal order</i>	463

Наташа Стојановић <i>О наслеђивању монаха, архиепископа и свештеника Српске православне цркве</i>	465
Nataša Stojanović <i>On the inheritance of monks, bishops and priests of the Serbian orthodox church</i>	476

Александра Јанковић, Ранђел Стошић <i>Надлежност цркве у поступцима развода брака у Србији крајем 19. века</i>	477
Aleksandra Janković, Randel Stošić <i>Jurisdiction of the church in divorce proceedings in Serbia at the end of the 19th century</i> ..	484

Велибор Цомић

Српска православна црква у предлогу споразума Европске уније о путу нормализације између тзв. "Косова" и Србије од 27. фебруара 2023. године 485
Velibor Dzomic

The Serbian orthodox church in the European union proposal agreement on the normalization path between the so-called "Kosovo" and Serbia from february 27, 2023 504

VI

Бојан М. Томић, Милица М. Томић

Сакрална географија и културна баштина – случај планина 507

Bojan M. Tomić, Milica M. Tomić

Sacred geography and cultural heritage – the case of mountains 517

Вук Даутовић

Антиминсна графика Анастаса Јовановића:

истористичка реинтерпретација барокног узора 519

Vuk Dautović

The antimension graphic of Anastas Jovanović:

reinterpretation of a baroque model in the age of historicism 536

Жарко Војновић

Језуитска амблематика у православној употреби 537

Žarko Vojnović

Jesuit emblematic in orthodox use 557

Ивана Женарју Рајовић, Игњатије Урош Ђорђевић

Иконопис прве половине XX века у манастиру Ајдановац – прилог познавању дела

Евстатија Поп Димитрова, Андреја Биценка и Русе Крстића 559

Ivana Ženarju Rajović, Ignjatije Uroš Đorđević

Icon painting of the first half of the 20th century in the Ajdanovac monastery – contribution to

the study of the works of Evstatij Pop Dimitrov, Andrej Bicenka and Ruse Krstić 573

Биљана Љ. Мандић

Култура националног сећања у контексту конструисања

српске музичке педагогије – Битољска богословија 575

Biljana Lj. Mandić

The preservation of national memory in the context of constructing

serbian music pedagogy – the case of Bitola seminary 595

VII

Елма И. Халиловић

Свети Сава у легендама Сјеничко-пештерског краја 599

Elma Halilović

Saint Sava in the legends of Sjenica-pester area 619

Бобан Миленковић <i>Духовна димензија народне епске песме Урош и Мрњавчевићи</i>	621
Boban Milenković <i>The spiritual dimension of the folk epic poem Uroš and Mrnjavčevići</i>	639
Драгиша Бојовић <i>Григорије Божовић и Владика Николај</i>	641
Dragiša Bojović <i>Grigorije Božović and Bishop Nikolaj</i>	652
Милан Б. Громовић <i>Дијакхрона песничка антифонија: Иван В. Лалић и Касија Константинопољска</i>	653
Milan Gromović <i>Diachronic poetic antiphony Ivan V. Lalić and Kassia of Constantinople</i>	669
Александра А. Јанић <i>Асоцијативни приступ одабраним лексемама из домена хришћанства у српском језику</i>	671
Aleksandra A. Janić <i>The associative approach to selected lexemes from the domain of christianity in Serbian ...</i>	691
Анита В. Јанковић, Наташа М. Бакић Морић <i>Analysis of nominal invocation phrase in "Prayers by the lake" by st. Nikolai of Ohrid and Žiža and its english translation</i>	693
Анита В. Јанковић, Наташа М. Бакић Морић <i>Анализа именичке фразе у служби обраћања у књизи „Молитве на језеру“ Светог Николаја Жичког и њеном преводу на енглески</i>	710
Јелена В. Бабић Антић, Мелина М. Никوليћ <i>Strategies and procedures in translating religious terminology in the novel „Čarape kralja Petra” by Milovan Vitezović from serbian into english and french</i>	721
Jelena V. Babić Antić, Melina M. Nikolić <i>Strategije i postupci u prevodenju religijske terminologije u romanu „Čarape kralja Petra” Milovana Vitezovića sa srpskog na engleski i francuski jezik</i>	736
Јелена Г. Јаћовић, Иван Н. Јовановић <i>Sur le lexème Râques / Вакркс dans la parémiologie serbe et française</i>	737
Јелена Јаћовић, Иван Јовановић <i>О лексеми Râques / Вакркс у француској и српској паремиологији</i>	745
Ружица С. Левушкина, Зоран А. Станчевић <i>Неке лексеме из службе Светом краљу Милутину у преводу на савремени српски језик</i>	747
Ружица С. Левушкина, Зоран А. Станчевић <i>Некоторые лексемы из службы Святому кралю Милутину в переводе на современный сербский язык</i>	756

Νικόλαος Στάντσιτς	
<i>Ο πατριάρχης βελγυραδίου και πασης σερβιασ παυλος, ως ιεροκρηκασ (1990-2009) .....</i>	<i>757</i>
Никола Станчић	
<i>Патријарх српски и архиепископ београдско-карловачки Павле као беседник .....</i>	<i>764</i>

VIII

Катарина Митровић	
<i>Приказ књиге: Марија Копривица,</i>	
<i>Властелинства и економија манастира средњовековне Србије .....</i>	<i>767</i>
Владимир Цветковић	
<i>Приказ књиге Димитриса Стаматопулоса Византија после нације:</i>	
<i>проблем континуитета у балканским историографијама .....</i>	<i>769</i>
Софија Милорадовић	
<i>Приказ књиге: Владан Јовановић,</i>	
<i>Језик и речник светог владике Николаја Велимировића (Диференцијални приступ) ...</i>	<i>773</i>
<i>Три центра између два броја .....</i>	<i>777</i>

Ивана Женарју Рајовић

Институт за српску културу Приштина / Лепосавић
e-mail: ivanajzenarju@yahoo.com

Игњатије Урош Ђорђевић

Манастир Светог Николе Просек
e-mail: ignjatije.djordjevic84@gmail.com

ИКОНОПИС ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА У МАНАСТИРУ АЈДАНОВАЦ – ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ДЕЛА ЕВСТАТИЈА ПОП ДИМИТРОВА, АНДРЕЈА БИЦЕНКА И РУСЕ КРСТИЋА

Апстракт: У цркви манастира Ајдановца налази се иконостас конструисан 1904. године, као и неколико покретних икона, који до сада нису били предметом стручне анализе. Стога се у раду говори о овим иконама и њиховим ауторима. Анализа је показала да је иконе на иконостасу радио Евстатије Поп Димитров, Андреј Биценко две престоне иконе, као и једну икону и запрестони крст, а једну икону галички сликар Русе Крстић.

Кључне речи: Евстатије Поп Димитров, Андреј Биценко, Русе Крстић, иконостас, иконе

Манастир Ајдановац налази се на обронцима Великог Јастрепца, између Блаца и Топличке Велике Плана. Манастирски храм посвећен Светом Великомученику Георгију подигнут је највероватније у другој половини XV века.¹ То је једнобродна грађевина, скромних димензија, са источном апсидом и унутрашњом и спољашњом припратом, омалтерисана и покривена двосливним кровом. Живописана је 1492. године заслугом игумана Данила и игумана Матеја, као и приложника Анисија, Степана и Живка.² Црква је била парохијска до 1936. године, када је у њој обновљен монашки живот. Манастир је страдао за време бугарске окупације, након Топличког устанка 1917. године.³ Велике обнове у манастиру извршене су 1887. или 1897. када је обновљен храм који је осветио епископ нишки Димитрије. Храм је потом обнављан и 1929. године када је повишен.⁴ До

---

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-47/2023-01/ 200020 од 03.02.2023. године.

¹ Шупут 1991, 23; Ракоција 2013, 194.

² Ковачевић 1878, 272; Стојановић 1902, бр. 374, 115–116; Петковић 1950, 110; Петковић 1965, 71; Ракоција 1991, 143; Шупут 1991, 23; Ракоција 2013, 193–194; Марковић 2018, 357.

³ Спиридоновић Пелех 1942, 60.

⁴ Ракоција 2013, 193.

данашњих дана од манастирских старина сачувани су само иконостас конструисан почетком XX века и неколико икона, који до сада нису били предметом стручне анализе.

* * *

Време настанка иконостаса (сл. 1) у ајдановачкој цркви може се довести у везу са приложничким натписом на икони Свете Тројице где се наводи да је она дар Бојане Николић за спомен на њене родитеље из оближњег села Прекопуца, из 1904. године. До данас је остало непознато ко су аутори икона на њему, али је анализа руке мајстора показала да су све иконе на иконостасу, осим три престоне, рад зографа Евстатија Поп–Димитрова из Дебра. По свему судећи и конструкција иконостаса је из тог времена. Две престоне иконе насликао је руски сликар Андреј Биценко.

Иконостас ајдановачке цркве представља еkleктичну конструкцију у којој су уклопљени елементи балканског зографског сликарства и нових токова црквене уметности која се развијала под утицајем промена у цркви. Прихватање академских концепција у црквеном сликарству било је развијено у Србији од половине XIX века, потпомогнуто државним и црквеним круговима, као одраз европских кретања младе државе.⁵ У јужним крајевима приметно је након њиховог припајања Србији после Берлинског конгреса 1878. године, а нарочито на самом крају XIX и почетком XX века, када је интензивирана обнова и градња храмова. Својеврсни прелазни период са зографског на ново сликарство уочљив је у многим храмовима где су на иконама приметни стари мотиви преузети из сликарских приручника, али са упадљивим одсуством наративних (и за нова схватања сувишних) детаља, неутралним позадинама и постепеним ублажавањем боја чији ће зографски интензитет на крају сменити пастелни тонови. Прелазни период уочљив је и у оним случајевима када су конструкције биле недвосмислено неокласицистичке, али су на њима биле иконе које су биле део зографске пикторалне поетике.⁶

У Ајдановцу је створена иконостасна конструкција обојена у плаво, лишена дуборезне декорације, са неокласицистичким стубићима између престоних икона које наткриљују лунете декорисане скромним флоралним украсима. Дуборез се ипак задржао у обликовању царских двери (сл. 2) на којима су осликани медаљони са старозаветним пророцима и сценом Благовести, уклопљени у златне флоралне елементе. Они су резани спрема црвене позадине која их додатно наглашава. Врх двери красе два афронтирана змијолика бића која прате облик вратница. Скромна дуборезна декорација украшава и велики крст на врху ове олтарске преграде. Његове скромне димензије и облик такође упућују на нове уметничке токове. Крст стоји на једноставној архитравној греди и само су његови краци украшени са по три резбарена цвета. Иза крста су копље и сунђер, а покрај њега овални медаљони са ликовима Богородице и Светог Јована. Медаљони су акцентовани дуборезним цветовима на врху и при дну, где стоје на сребрним куглама.

Иконостас се састоји од зоне сокла у којој су нове иконе, четири престоне иконе, од којих је једна на северним дверима, северних и царских двери, појаса са иконама Великих празника и иконостасног крста са Распећем Христовим на врху. У зони сокла данас су смештене штампане иконе каширане на платну које су замениле првобитну флоралну декорацију. Када је иконостас израђен, на свакој парапетној плочи насликана је по једна посуда са стопом, украшена акантусовим лишћем, у којој се налазило разнобојно цвеће (сл. 3). Овако украшени иконостаси симболично су представљали предворје раја.

⁵ Макуљевић 2005, 25–28.

⁶ Уп.: Женарју 2014, 106; Женарју Рајковић 2016, 96–97; Костић 2019, 81.

Томе је доприносила и флорална декорација изнад сваке иконе. Када су постављене нове иконе, осликана поља су сачувана тако што су окренута ка олтару.

На иконостасу су се налазиле четири престоње иконе које је сликао Поп-Димитров 1904. године – Свети архиђакон Стефан, Пресвета Богородица са Христом, Исус Христос и Свети Јован Претеча (сл. 4).⁷ На свом месту сачувана је само икона Светог Јована Претече (с. ѿаѿннѣ прѣдѣтѣъ) који је приказан у пејзажу, у стојећем положају, са крилима и зракастим ореолом. Десном руком благосиља, док у левој држи посуду са својом одсеченом главом и крст обмотан свитком, са натписом: *покаѿтѣса прѣближнѣ во са цѣрквиѣ небѣсноѣ*. Одевен је у мелот од камиље длаке, са опасачем и плаштом. Икона је уоквирена осликаним барокним рамом. На северним дверима је била престоња икона на којој је био насликан Свети Првомученик и Архиђакон Стефан. Једино сведочанство о овој икони сачувано је у Извештају Завода за заштиту споменика културе у Нишу из 1974. године, где се наводи да је икона скоро потпуно изљускана.⁸ Године 2001. на њено место постављена је нова икона са представом истог светитеља. Првобитна даска старе иконе није сачувана, али су сачуване даске на којима су биле Поп-Димитрове престоње иконе Пресвете Богородице са Христом и Исуса Христа. Због оштећења обе иконе су остругане са даске, заједно са препаратуром. На истим даскама је потом у трећој деценији XX века Андреј Биценко насликао нове престоње иконе.

Андреј Биценко је престоње иконе Пресвете Богородице и Исуса Христа насликао у трећој или четвртој деценији XX века.⁹ Исус Христос (сл. 5) је приказан како седи на престолу без наслона са ногама на супедиону, који је постављен на травнатој површини са цвећем. Одевен је у кошуљу, хитон и химатион. Десном руком благосиља а у левој држи Јеванђеље са натписом: *Прѣидите ко мнѣ вси труждающѣса и обремененныа азъ упокою*. Пресвета Богородица са Христом младенцем (днр ѣ8) на престолу је насликана на истој врсти престола као и Христос. Одевена је у тунику, мафорион и плашт. На крилу држи Христа младенца који благосиља обема рукама, а одевен је у бели хитон и светло плави химатион. Око Богородичиних рамена су видљиве две округле избочине од медаљона са сигнатурама, које су пресликане бојеним слојем, а биле су део првобитне старије иконе. На икони су такође видљива вертикална паралелна удубљења, трагови неког оштрог предмета, којим су огребани остаци бојеног слоја и препаратūra првобитне старије иконе.

На царским дверима традиционално су представљене Благовести Пресвете Богородице, у овом случају уклопљене са ликовима старозаветних пророка и царева Давида и Соломона. На крилима дуборезаних двери налазе се четири елипсоидна медаљона са ликовима, уоквирена дуборезним флоралним мотивима.¹⁰ Пресвета Богородица (днр ѣж) је приказана у соби, у плавој хаљини са црвеним мафорионом и са рукама прекрштеним на грудима. Она клечи покрај стола који је смештен поред прозора и на којем се налази књига са натписом: *се раба господна буди мѣ по глаголу твоѣму*. У горњем десном углу слике приказан је облак, од кога се пружа зрак ка Богородици, док је у левом горњем углу насликана масивна драперија. Свети Арханђел Гаврило (гаврилѣ) приказан је док стоји на облаку, десном руком поздравља Богородицу, а у левој држи крин. Одевен је

⁷ Све престоње иконе из 1904. године су сликане уљем на препаратури, на дасци димензија 128 x 59 цм.

⁸ *Извештај* 1974, 2.

⁹ Обе иконе сликане су уљем на дрвету димензија 128 x 59 цм.

¹⁰ Сликана декорација царских двери изведена је уљем на платну које је каширано на дрвену подлогу. Већи медаљони, на којима су Богородица и архангел, димензија су 28 x 48 цм, а мањи медаљони са ликовима пророка су димензија 16 x 22,5 цм.

у зелену доњу хаљину, златни хитон и црвени плашт. Иза њега су приказана два прозора и у горњем десном углу драперија. Пророк Давид (профѣкъ давѣдъ) је одевен у царску одећу, плаву хаљину са златним лоросом и ружичасти плашт са дијадемом, док на глави носи круну. Десном руком благосиља, а у левој држи свитак са натписом: *акѡ возвелѣнѣшасѧ дѣла твоѧ господѧ*. Пророк Соломон (профѣкъ соломоѣнъ) је одевен на исти начин, само му је хаљина зелене боје. Десном руком благосиља, а у левој држи свитак са натписом: *слѣпшѧ дѣшѧ ѧ видѣдѧ ѧ прѣклонѧ ѣхо твоѧ*.

Иконе Великих празника смештене су изнад престоних. Има их укупно девет, а на централној, која је изнад царских двери, насликана су Света Тројица.¹¹ На свим иконама је приметно одсуство наративних детаља који се помињу у сликарским приручницима и који су били својствени зографској пикторалној поетици. У овом реду икона на ајдановачком иконостасу Рођење Христово је постављено на првом месту, пре Благовести, што је учињено након 1974. године.¹²

Рођење Христово (рождѣство христѡво) је икона на којој је у централном делу приказан Христос младенац у повојима и јаслама, док су поред њега у клечећем положају Богородица и Праведни Јосиф. Догађај се одиграва у пејзажу, пред пећином, изнад које је облак са зраком и звездом. Благовести Пресветој Богородици (благѡвѣщенѧ прѣстѣла вѣщѧ) су конциповане као на царским дверима. Богородица клечи пред столом на којем је отворена књига, а наспрам ње стоји арханђел који јој се обраћа са крином у руци. Измена је начињена у присуству Бога Оца који благосиља и Духа Светог у виду голуба који се спушта ка Богородици. Крштење Христово (крещенѧ христѡво) је сликано тако да у централном плану слике, у реци Јордан стоји обнажени Христос са перизомом око бедара и прекрштеним рукама на грудима. На десној обали приказан је Свети Јован Крститељ који га крштава, односно своју десницу држи на његовој глави. На другој обали је пет анђела, од којих први, који се једини види у целисти, држи убрус у рукама који пружа ка Христу. У горњем делу слике изображени су облаци у којима је Свети Дух у виду голуба, од којег се три зрака спуштају ка Христу. Доња партија иконе је доста избледела. Улазак у Јерусалим (входъ въ ѣрусалиѣмъ) сликан је у редукованој варијанти. У централном плану композиције представљен је Христос док јаше на магарици и благосиља обема рукама. Иза њега су симетрично распоређени апостоли од којих се виде само прва три, док се осталима називу нимбови и главе. Јерусалим је представљен врло једноставним здањем на чијем улазу стоји неколико људи. Тајна вечера (таѣнна вѣѣрѧ) (сл. 6) приказана је за трpezом овалног облика. Исус Христос седи у средини, постављен фронтално. Десном руком благосиља хлеб, који држи левом руком, док је окружен дванаесторицом апостола. Догађај се одвија у затвореном простору уоквиреном завесама. На трпези је приказано посуђе са храном.

На икони Васкрсења Христовог (воскресѣнѧ христѡво) насликан је Христов тријумфални излазак из гроба. Христос десном руком благосиља, док у левој држи крст са барјаком. Окружен је светлошћу и облацима. У десном углу се налази анђео који склања плочу са гроба, а насупрот њему су двојица војника у ратној опреми. Поред ове иконе налазе се Света Тројица (стѣла троѣца). На облацима седе Бог Отац као седокоси старац, седе браде са скиптром у руци, и Исус Христос који у десној руци држи масивни крст. Изнад њих је и Дух Свети у виду голуба. У дну иконе налази се приложнички натпис: „Прилаже Бојана кѣр Радована Николића и унука Ђенадија за упокоји Радована Николића и матери Анђелија Милана Николића бивши из Прекопуца. 1904 год“. Успење

¹¹ Све празничне иконе из 1904. године су сликане уљем на препаратури, на дасци димензија 48 x 37 cm.

¹² *Извештај* 1974, 2.

Пресвете Богородице (успеніе пресѣла вѣы) уобичајено представља уснулу Пресвету Богородицу на самртном одру. Она је окружена једанаестицом апостола и двојицом епископа, који носе на главама митре и у рукама јеванђеља. Изнад њих је у облацима приказан Христос са раширеним рукама. Последња у овом низу јесте икона Светих апостоли Петра и Павла (сѣ апѣлѣ петрѣ сѣ апѣлѣ павелѣ). Светитељи стоје један покрај другога, насликани спрам једноставне позадине која евоцира екстеријер. Апостол Петар је одевен у плави хитон и љубичасти химатион и у десној руци држи кључ. Павле је у зеленом хитону и црвеном химатиону, са Јеванђељем у левој руци. Међу собом држе монументалну макету храма са отвореним тремом и куполом и благо су окренути један ка другом.

Врх иконостаса традиционално је украшен иконостасним крстом на којем је сликано Распеће Христово (распѣтне христѣво). Крст је једноставан, са резбарени елементима у виду три цвета са листовима, који акцентују врхове кракова. Иза крста су и копље и трска са суиђером за оцат. Христос је распет на крсту који је насликан на златној подлози иконостасног крста. Представљен је са ружичастом перизомом око бедара. Крст је фланкиран овалним рипидама на којима су стојеће фигуре Пресвете Богородице и Светог Јована Богослова. Приказани су на неутралној позадини, са убрусима у рукама којима бришу сузе.

* * *

Осим икона на иконостасу, у манастиру Ајдановцу налазила се и мања збирка икона и сликани запрестолни крст. Икону Светог апостола Андреја Првозваног (сѣиѣ апѣлѣ андреѣ прѣвозѣаннѣ) Поп-Димитров насликао је 1904. године, у време израде иконостаса (сл. 7).¹³ То је целивајућа икона на којој је апостол насликан на истој позадини као Свети апостоли Петар и Павле на иконостасу. Одевен је у плави хитон и црвени химатион. Десном руком благосиља, придржавајући њоме масиван крст, а у левој има затворено Јеванђеље. Икона је уоквирена насликаним барокним рамом, са флоралном орнаментиком у угловима.

Проскритарну икону Светог великомученика Георгија (сѣиѣ великомѣченикѣ геѣѣрѣѣга) насликао је 1926. године галички сликар Русе Крстић (сл. 8).¹⁴ Настала је по жељи верника из породице Проловић, о чему говори приложнички натпис у горњем делу иконе – „Прилажу своју Ајдановачкој цркву: Милорад, Светислав, и Љубисав браћа Проловићи и Василија кћи Миладија за своје душевно здравље и у спомен својих браћа погинули у рату и то: Василије погинуо 13. Јула 1913 год. и Борислав погинуо 21-новембра 1914 год. Вечна им памјат. Рађено 13-Јануара 1926 год. иконописац: Р. Крстић из Нистрово, Ср. Галички“. Свети великомученик Георгије је приказан на белом пропетом коњу, у ратној опреми, док копљем пробада аждају. Догађај се одвија у пејзажу, а у позадини је кула, на чијим се вратима налази принцеца.

Осим престоних икона Богородице и Христа, Андреј Биценко је у Ајдановцу оставио и једну икону Свете Петке и сликани запрестолни крст. Целивајућа икона Свете Петке дар је Симе Ерчевића из оближње Горње Бреснице, о чему сведочи приложнички натпис: „У спомен поч. Трајка и Рада Милићевића бив. из Гор. Бреснице, у место славске свеће њихове прилаже ову Св. Икону Сима Ерчевић“. ¹⁵ Преподобна Параскева је приказана у пејзажу, у пуној фигури, одевена у монашку одећу. Десна рука јој је

¹³ Сликана уљем на препаратури, димензија 44 x 36 cm.

¹⁴ Икона је димензија 69,5 x 54,5 cm.

¹⁵ Икона је димензија 42 x 31 cm.

подигнута, док у левој држи крст и зелену гранчицу. У позадини је приказана црква са луковичастим куполама, која указује да је икона рађена по неком руском предлошку.

Запрестолни крст (сл. 9) који је Биценко осликао једноставна је дрвена конструкција и састоји се од дрвеног крста на којем је насликан распети Христос и две дрвене плоче у облику насликаних Богородице и Светог Јована.¹⁶ Ови елементи спојени су хоризонталном гредом на дну, која им служи као постолје. Иконографски, запрестолни крст понавља формулацију која се остварује на сликаном Распећу на врху иконостаса. То је покретна целина која стоји иза Часне трпезе, а у простор доле је помера се само на Велики четвртак, јер има важну улогу у прослављању Васкрса и истицању Христове жртве.¹⁷ Читава конструкција је оштећена, јер је бојени слој на многим деловима скинут. Видљива је представа Христове главе са попрсјем и лик Пресвете Богородице. У храму се чувала и проскинитарна икона Богородице са Христом, рад Андреја Биценка, која се помиње у извештају из 1974. године, али је у међувремену нестала из манастира.

* * *

Анализом цртежа, палете и дуктуса слова, може се закључити да 21 икона припада једном зографу, који их је насликао 1904. године, 4 иконе припадају дугом сликару, који их је насликао током треће деценије XX века, док је једна икона дело трећег мајстора, и настала је 1926. године.

Целокупни репертоар првобитног иконостаса, заједно са иконом Светог апостола Андреја Прозваног, дело је једног зографа. Све иконе су, судећи по ктиторском натпису на икони Свете Тројице, настале 1904. године. Одлике овог уметника су наглашен графичизам и прецизна линија, што се види по најбоље изведеном лику Светог Јована Крститеља. Међутим, код свих осталих дела приметна је журба у раду, што се одразило на деформације физиономија лица и грешке и асиметрије у анатомији тела. Његова палета је сведена, састављена од сирових боја: црвене, плаве, зелене, браон и окер. Од изведених тонова користи једино пастелну розе, која умекшава јарка сазвучја. Инкарнат решава меким моделовањем. Драперије изводи контрастима сенки и осветљења, чиме дочарава природност набора. Складно распоређује композицију и дубину простора. Судећи по представи Јована Крститеља, уметник влада свим елементима ликовности, док је на већини икона брзина узела свој данак на штету квалитету. За сигнирање ликовна користи искључиво уставна штампана слова. На основу свих одлика поменутих дела, може се закључити да је њихов аутор Евстатије (Евстрати, Страти) Поп–Димитров из Дебра.¹⁸ Овај зограф је био родом из села Осој, сликарство је учио од Исаила Живкова, а радио је и са помоћником Спиrom Смилевим. Био је активан од осме деценије XIX века до почетка XX века. Потписивао се као Стратија Поп–Димитров Дебрелија с. Осој, Мала Река. Својевремено се преселио у село Конопницу код Власотинца, те се његови радови срећу на тлу Врањске и Нишке епархије. Осим у Липовици код Лесковца и Риду на Власини,¹⁹ његова дела могу се, како су показала теренска истраживања, наћи и у Пироту, Великом Крчмиру (Гацин Хан), Конопници, Власотинцу, Горњем Бријању и Прокупљу.²⁰ У селу Горња Јошаница, код Ајдановца, у

---

¹⁶ Уље на дрвету, 132 x 113 cm.

¹⁷ Макуљевић 2008, 37.

¹⁸ О овом зографу: Василиев 1961, 209–213; Василиев 1965, 257–258, 306; Ћировић 2015, 30–31.

¹⁹ Макуљевић 2007, 109; Ћировић 2015, 31.

²⁰ На нека од ових места упутила нас је колегиница Јулијана Марковић, којој овом приликом захваљујемо.

дому Филимоновића, налази се славска икона Светих Врача Козме и Дамјана, која је дело овог мајстора.

Престоне иконе Христа и Богородице, запрестолни крст и икона Свете мати Параскеве носе ауторски рукопис једног сликара. Одлике ликовности ових дела су прецизна и вешта линија и складне пропорције. Колорит је подређен цртежу. Палета је сведена, боје сирове и интензивне. Лица насликаних су издужена а очи крупне и светлоплаве. Моделовање је једноставно, док вешт цртеж дочарава реализам ликова и дубину простора, што је главна одлика и квалитет овог сликарства. Драперије је решено меким контрастима светло-тамних површина, док је декоративност наглашена. Дуктус слова на иконама је калиграфски, изведен имитацијом штампаних знакова и слободном декоративном линијом. Судаћи по свим елементима ликовности, може се закључити да је аутор ових дела руски академски сликар Андреј Биценко, који је осликао иконостас и живопис цркве у Блацу удаљеном десетак километара од манастира.²¹

Андреј Васиљевич Биценко био је руски сликар, иконописац и живописац, који спада у најплодније сликаре у Србији на пољу црквеног сликарства. Током четири и по деценије рада осликао је сам и са својим помоћницима велики број цркава и иконостаса.²² Рођен је у Курску 1886. године, а уметничко образовање стекао је у Кијеву, Петрограду и Москви.²³ Бежећи од Октобарске револуције и грађанског рата, у налету руске емиграције доселио се у Србију 1920. године. Живео је у Великом Бечкерек (Зрењанин), а од 1924. године у Београду. Године 1951. одлази у САД, где се упокојио 1985. у својој 99. години.²⁴ Биценко је у Србију донео нов модел сликарства, који се ослања на стил Виктора Васњецова, који је византијску средњовековну традицију оденуо у рухо руског стила модерн.²⁵ Биценко је у свом сликарству направио спој традиционалног сликарства и реализма. Свој реализам је темељио на прототиповима снажних античких мускулатура.²⁶ Сликао је издужена лица крупних очију, а имао је обичај и да у црквеном сликарству користи живе моделе.²⁷ На лицима фигура истицао је карактерне особине и темперамент личности. Његова линија је прецизна а цртеж вешт. У свом стилу неговао је декоративност. Посебну пажњу посвећивао је украшавању слова, која је калиграфски исписивао. Време настанка Биценкових икона у Ајдановцу може се везати за период треће или четврте деценије 20. века, када је сликао у манастиру Светог Романа (1928) и у цркви у Блацу (1934).²⁸

На послетку, икона Светог великомученика Георгија показује висок квалитет умећа свог сликара, чији је цртеж прецизан и складан а пропорције тачне. Његова палета је богата, састављена од интензивних и пастелних тонова, што представља најбољи квалитет његовог сликарства. Моделовање је меко и префињено. Композиција је складна, а дубина простора наглашена. На основу натписа у горњем делу иконе познато је име њеног сликара – Русе Крстић из Нистрова (Галичник) – Македонија. Након што је 13. јануара осликао икону у Ајдановцу, у лето исте године, 3. јула, осликао је иконостас у цркви Светог великомученика Пантелејмона у селу Никифорово, крај Мавровског језера.²⁹

²¹ Костић 2017, 257.

²² За списак цркава где је радио, сумирано у: Костић 2017, 257–258, са старијом литературом.

²³ Божовић 2010, 23

²⁴ Марковић 2001, 171; Божовић 2010, 23.

²⁵ Межински Миловановић 2020, 107, 109.

²⁶ Марковић 2001, 175.

²⁷ Миловић 2007, 37.

²⁸ Година осликавања цркве у Блацу није публикована до сада, а резултат је теренског истраживања.

²⁹ Николовски 2018, 27.

Манастир Светог великомученика Георгија – Ајданаовац данас поседује скромну збирку икона, чија се вредност огледа у старини и значају за истраживање српске црквене уметности. Наиме, према их не одликује нарочити квалитет и у доста су лошем стању, оне су веома значајне јер показују стилске промене и трагања у ликовном изразу на нашим просторима, од напуштања зографског сликарства до тежње ка академском реализму. Осим самих икона, на то упућује и конструкција иконостаса који краси ентеријер цркве. Истовремено прилог су за изучавање и познавање опуса тројице црквених сликара.

Извори и литература

Божовић, Александар (2010): *Црква Ружица у источном подграђу Београдске терђаве*. Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.

Василиев, Асен (1961): „Художествени паметници и мајстори образописци из некои селища на Кјостендилско, Трњско и Брезнишко“, *Комплексни научни експедиции в Западна България Трњско, Брезнишко, Кјостендилско през 1957–1958*, Софија, 209–213.

Василиев, Асен (1965): *Български възрожденски мајстори: живописци, резбари, строители*, Софија: Наука и изкуство.

Женарју, Ивана (2014): „Благовештењска црква у Штиткову“, *Милешевски записи* 10, 99–116.

Женарју Рајовић, Ивана (2016): *Црквена уметност у Рашко-призренској епархији (1839–1912)*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина/Лепосавић.

Извештај (1974): Црква Св. Ђорђа у манастиру Ајданаовац: Иконостас цркве Св. Ђорђа у Ајданаовцу, Завод за заштиту споменика културе Ниш, Бр. 1895/1, Поповић, Љубица, 2. 11. 1974.

Костић Ђекић, Ана (2017): „Руски емигранти и црквено сликарство међуратног периода: црква у селу ратари код Смедеревске Паланке“, *Смедеревски крај 1918–1941*, ур. А. Кадијевић, Смедерево: Историјски архив, 255–275.

Костић, Ана (2019): „Црква Светих архангела Михаила и Гаврила у Концелју“, *Студије визуелне културе Балкана* 2, 71–93.

Макуљевић, Ненад (2005): „Иконопис Врањске епархије 1820–1940“, *Иконопис Врањске епархије*. ур. М. Тимотијевић, Н. Макуљевић, Београд: Филозофски факултет, Катедра за историју уметности новог века – Врање: Епархија врањска Српске православне цркве, 11–42.

Макуљевић, Ненад (2007): *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*. Београд: Филозофски факултет, Катедра за историју уметности новог века.

Макуљевић, Ненад (2008): „Црква Свете Тројице“, *Саборни храм Свете Тројице у Врању 1858–2008*, ур. Н. Макуљевић, Врање: Фонд „Свети Прохор Пчињски“ Православне епархије врањске, 23–44.

Марковић, Маријана (2018): „Представа Сабор арханђела у цркви Светог Ђорђа у Ајданаовцу“, *Ниш и Византија XVI*, 357–366.

Марковић, Татјана (2001): „Рад Андреја В. Биценка у Шапцу, Ориду, Каони и Шабачкој Каменици“, *Museum* 2, 171–181.

Межински Миловановић, Јелена (2020): „Прилог истраживању руско-српских веза у црквеном и дворском сликарству и градителству кроз опусе руских емиграната у Србији између два светска рата: примери преузимања руских модела“, *Музикологија* 28 (2020) 99–125.

Миловић, Никола (2007): „Изложба Руски сликари, вајари и архитекте у Крагујевцу 1920–1941“, *Каленић* 3 (171) / XXVIII, 36–37.

Николовски, Дарко (2018): „Христијански сакрални споменици во општините Дебар и Маврово и Ростуша“, у: *Културното наследство во Дебарско–Реканскиот регион*, Скопје: Министерство за култура на Република Македонија, Управа за заштита на културното наследство, 15–27.

Петковић, Владимир (1950): *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*. Београд: Српска академија наука.

Петковић, Сретен (1965): *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557–1614*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за ликовне уметности.

Ракоција, Миша (2013), *Манастири и цркве јужне и источне Србије*. Ниш: Завод за заштиту споменика културе.

Спиридонович Пелех, Михајло (1942): *Православни манастири Епархије нишке*. Ниш.

Стојановић, Љубомир (1902): *Стари српски записи и натписи I*. Београд: Српска краљевска академија.

Ћировић, Ирена (2015): „Зографске радионице и зидно сликарство XIX века у храмовима Врањске епархије“, *Проблеми на изкуството* 4, 25–37.

Шупут, Марица (1991): *Споменици српског црквеног градителства XVI–XVII век*. Београд: Филозофски факултет, Институт за историју уметности; Републички завод за заштиту споменика културе; Нови Сад: Матица српска; Приштина: Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана.

Ковачевић, Љубомир (1878): „Nekoliko srpskih natpisa i bilježaka“, *Starine JAZU* 10, 257–273.

1. Иконостас у цркви Светог Георгија, манастир Ајдановац

2. Царске двери, Евстатије Поп Димитров, 1904.

3. Унутрашња страна сокла, Евстатије Поп Димитров, 1904.

4. Свети Јован Претеча, Евстатије Поп Димитров, 1904.

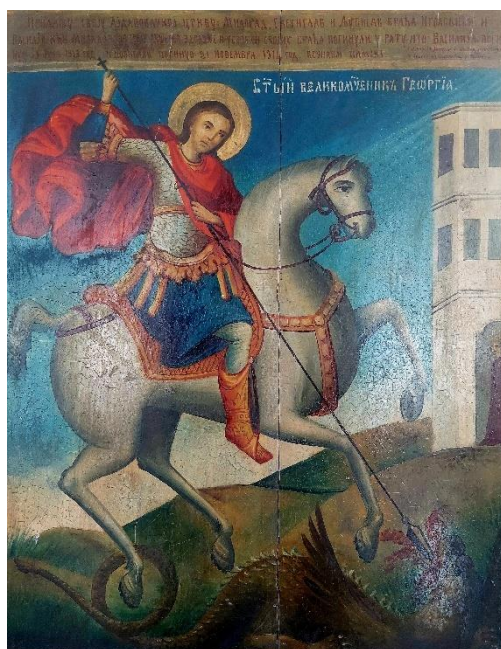
5. Исус Христос, Андреј Биценко, 3. или 4. деценија XX века

6. Тајна вечера, Евстатије Поп Димитров, 1904.

7. Свети Андреја Првозвани, Евстатије Поп Димитров, 1904.

8. Свети Георгије убија аждају, Русе Крстић, 1926.

9. Запрестони крст, Андреј Биценко, 3. или 4. деценија XX века

**Ivana Ženarju Rajović
Ignjatije Uroš Đorđević**

**ICON PAINTING OF THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY IN THE
AJDANOVAC MONASTERY – CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE
WORKS OF EVSTATIJ POP DIMITROV, ANDREJ BICENKO AND RUSE KRSTIĆ**

A collection of icons from the first half of the 20th century can be found in the church of the Ajdanovac monastery, near Blace. Most of these icons are located on the iconostasis that dates back to 1904. The iconostasis has a plinth zone with new icons, four icons which are occupying central zone, along with the royal and north doors. Above them, there are icons of the Great Holidays and a big cross with painted Crucifixion of Christ on the top. All these icons were painted by Evstatije Pop Dimitrov from the village of Osoj in Debar. The two throne icons were in very bad condition, so they were painted again by the Russian emigrant Andrej Bicenکو in the third or fourth decade of the 20th century. Bicenکو also painted an icon of St. Petka and painted a sacred cross, also from this church. There is also an icon of St. George painted in 1926 by the little-known Ruse Krstić from the Macedonian village of Nistorovo. The importance of this collection of icons is reflected in the fact that they show stylistic changes and searches in artistic expression in our region, from the abandonment of zographic painting to the pursuit of academic realism.

СР - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

2

ЦРКВЕНЕ студије : годишњак Центра за
црквене студије = Church studies : annual
journal of the Centre of Church Studies /
уредник Драгиша Бојовић . - Год. 1, бр. 1
(2004) - . - Ниш (Обреновићева 20) :
Центар за црквене студије, 2004 - (Ниш:
Пунта) . - 24 cm

Годишње
ISSN 1820-2446 = Црквене студије
COBISS.SR-ID 115723532

МЕЂУНАРОДНИ ЦЕНТАР ЗА ПРАВОСЛАВНЕ СТУДИЈЕ